

РЕЦЕНЗІЇ

Олександр Кеба
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: keba9591@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2372-0425

ПИСЬМЕННИЦЬКА МІГРАЦІЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДОСВІД ¹

Рецензована монографія є черговою спробою комплексного осягнення низки найактуальніших проблем і трансформаційних тенденцій літератури новітньої доби, що здійснюється філологами Чорноморського національного університету імені Петра Могили та деякими запрошеними фахівцями ². Цього разу предметом студіювання став літературний вимір еміграційних процесів, а найперше – феномен літератора-інтелектуала-мігранта. Як зазначає натхненник проєкту професор Олександр Пронкевич, автор передмови й автор одного з найцікавіших матеріалів книжки, зібрані у ній тексти "об'єднують розуміння художньої літератури як антропологічної лабораторії, в якій за участі словесного мистецтва відпрацьовуються певні ідеологеми, міфологеми, моделі життєвої поведінки, що сформовані соціальною практикою або самі формують цю практику. Творці, мислителі, митці наділені даром породжувати ідеї та форми, що прояснюють, розкривають, навіть ілюструють процеси, не завжди зрозумілі й очевидні широкому загалу..."

Структура монографії відзначається чіткістю, логічністю, послідовністю розгортання дослідницького пошуку, що відповідає заявленим магістральним напрямкам студії і віддзеркалює ключові тенденції освоєння екзистенційного досвіду літераторів-мігрантів у новітню добу. При цьому всі вміщені у книжці розвідки мають типологічно подібну концептуальну складову (з'ясування художнього втілення проблем ідентичності і пам'яті в їх індивідуально-авторській специфіці) і здійснюються із застосуванням єдиних методологічних принципів. Перший із них – це так званий "case study", коли дослідник зосереджується на "казусі" одного конкретного автора, аби розглянути специфіку його міграційної ситуації, а другий закорінений на нібито традиційному біографічному методі, але наразі ускладненому новітніми інтерпретаційними парадигмами, зокрема феноменологічними, психоаналітичними, а також теоріями травми, трансгенерації, техніками "close reading", "reader-response" тощо.

Книжка має 3 частини, і хоча вони й не пропорційні за обсягом, але тісно пов'язані між собою загальною ідеєю і методологією.

Перша частина містить чотири розвідки. Всі вони об'єднані проблемою, акцентованою у загальній назві розділу – "Українська ідентичність і пам'ять у міграційних процесах ХХ століття". Авторка першої статті – Марія Ревакович (Ратгерський університет, Нью-Брансвік) – присвятила свою розвідку вивченню місця й ролі спогадів про дитинство в емігрантській ліриці Богдана Бойчука, одного з лідерів Нью-Йоркської групи. Дослідниця відштовхується від відомої ідеї французького філософа І. Башляра про те, що спогади дитинства повертають нас до краси першообразів, і водночас підриває цю ідею, стверджуючи, що травматичні спогади дитинства можуть бути такими ж надихаючими та продуктивними для поетичних образів, як і спогади, що випливають із щасливого досвіду. Рясно цитуючи поезії Бойчука й лаконічно, але дуже точно й проникливо коментуючи їх, Марія Ревакович засвідчує найважливіше, що спричиняє амбівалентну за своєю сутністю природу творчості українського поета-емігранта, що "здатна одночасно передавати біль та цілювати його".

Наступною у книжці йде стаття Тетяни Остапчук "Стратегії подолання мовних кордонів літератором-емігрантом: перекладацький досвід Юрія Тарнавського". Як видно, об'єктом її студії є товариш Богдана Бой-

¹ Рецензія на колективну монографію "Літератор-інтелектуал у міграційних процесах: виклики для пам'яті та ідентичності" (Миколаїв : Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2019).

² Див. наш відгук на попередню монографію авторського колективу "Онтологія літератури в сучасних комунікативних умовах" (Миколаїв, 2016): Література як комунікація: новітня онтологія художнього слова // Наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск.45. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 309–310.

чука по Нью-Йоркській групі, і багато в чому ця стаття перегукується з попередньою, адже авторів єднано, з одного боку, відчуття екзистенційної катастрофічності буття, а з іншого – складна й неоднозначна інтегрованість в американську культуру, що дає змогу ідентифікувати їх як виразників гібридної україно-американської ідентичності. Експериментальність літературної форми, властивої обоим митцям, постала, як доводить Тетяна Остапчук, на ґрунті гібридності, фрагментарно-глобальної ідентичності, плюралізму культурних, літературних та лінгвістичних кодів, полілінгвізмі. Подоланням мовного кордону для мігранта Тарнавського стала багатопланова перекладацька діяльність – з української мови англійською, з іспанської та англійської українською, автопереклади власних творів.

Цілком логічним щодо ідеї та структури монографії є те, що слідом за авторами, які представляють тип гібридної ідентичності літератора-мігранта, у книжці розглядається творчість тих митців, які попри вимушене тривале проживання за межами батьківщини, чітко усвідомлювали себе носіями української ідентичності й усіляко її підтримували. Це – Юрій Шевельов і Юрій Косач. Водночас обидва митці були критиками традиційної української ментальності, почасти епатажно провокували представників українських діаспор до пошуку засобів подолання пасивності та анахронізму переміщених українців.

Тетяна Шестопалова аналізує в цьому зв'язку стилістику есеїв Юрія Шевельова, домінантою якої вважається гротеск уже не тільки як літературний прийом, а як інтелектуальна позиція автора, що є одночасно "і засобом сатири, і ефективним способом наголошення проблемних площин і нерозв'язних питань сучасного світу".

Натомість Ольга Полухович аналізує діяльність Юрія Косача, головним чином як фундатора, лідера й активного автора часопису "Обрії". Амбітний проєкт видання цього журналу, хоч і не підтримувався провідними колами української діаспори, був оригінальною спробою віднайти український культурний голос у світовому культурно-мистецькому ареалі.

Наступний блок монографії – "Міграція, ідентичність і пам'ять у зарубіжній літературі ХХ – початку ХХІ ст.". Його складають три студії, присвячені різноманітним аспектам світового культурного контексту проблеми літератора-інтелектуала-мігранта, який переймається проблемами ідентичності й пам'яті. Зоя Копельман, авторка першої в цьому ряду статті, звертається до творчості лауреата Нобелівської премії з літератури Шмуеля Йосифа Агнона, на прикладі життя і книг якого розкривається складний екзистенціальний досвід єврейської міграції новітньої доби. Як відомо, Агنون у 1907 році покинув Бучач, містечко свого народження і дитинства, і згодом усвідомлював свій міграційний досвід не тільки і не стільки як вигнання, а як повернення до обіцяної домівки. Авторка акцентує двоїсте ставлення ізраїльського Нобеліата до своєї "старої" і "нової" батьківщини крізь призму психоаналітичної концепції учениці Фрейда Мелані Кляйн, яка оригінально накладається на роман "Подорожній зайшов переночувати" (1939 р.). У цьому творі мешканець Палестини постає дослідником Бучача, і саме Бучач, побачений ним через 22 роки після від'їзду, виявляється його *новою територією*. Прив'язаність до рідного міста письменник проніс через усе життя, так само й ірраціональне почуття провини за те, що зрадив його. Творчість Агнона у виснуванні дослідниці є зізнанням у любові до Бучача, замилювання його звичками і побутом, своєрідна репарація, що стає засобом вирішення конфліктів у підсвідомому.

Усі вміщені у цьому розділі й загалом у всій книжці тексти позначені високим рівнем аналітики й узагальнень, однак, дозволимо собі виділити статтю Олександра Пронкевича "Мігель де Унамуно у вигнанні: екзистенційно-художній вимір опрацювання еміграційної травми". Як видно з назви, автор розглядає "випадок" Унамуно в контексті теорії травми. Дослідник переконливо доводить, що ситуація вимушеної еміграції Унамуно як його особистий жорсткий травматичний досвід водночас може слугувати показовим взірцем для осмислення явища еміграції як чинника формування ідентичності будь-якого митця доби модерності. Вигнання як "нав'язана доля" не лише радикально ламає життєвий устрій людини, а й спричиняє роздратування, меланхолію, тривогу. Така реакція оформлюється, за визначенням О. Пронкевича, у "риторику гніву", що виражає себе "як нав'язливий полемічний дискурс, як безкінечне повернення до фігури кривдника і складається з повторення тих самих різких слів, критичних випадів і вибухів емоцій". Шляхом подолання посттравматичного синдрому стає творення специфічного наративу, в якому відбувається наративізація болю, що веде до розробки унікальної метафікціональної поетики з її доведеною до крайньої межі дифузиею жанрів і актуалізацією принципу дзеркальності (*espejismo*), які "дають змогу побачити і, водночас, зібрати в єдине ціле розпорошені проєкції «я» індивіда, розірваного ситуацією вигнання".

Ще один неординарний варіант літературної міграції розглядає Христина Павлюк у розвідці "Внутрішня еміграція як ресурс пейзажної лірики Сари Кірш". Ця німецька поетеса свого часу переїхала з однієї німецької держави (НДР) до іншої (ФРН), але, намагаючись втекти від одного душевного сум'яття, вона потрапила в інше. Травматичний досвід "відсутності" батьківщини, внутрішня розколотість її ідентичності й пам'яті спричинені не так ідеологічними розбіжностями, як екзистенційним осягненням безпритульності

людини у світі. Засобом компенсації екзистенціальної травми стає для поетеси стан "внутрішньої еміграції" та творенні художньо довершеної пейзажної лірики.

Завершує монографію третя частина "Жанровий вимір пам'яті й ідентичності в сучасній літературі". Дещо дивним виглядає те, що ця частина містить лише одну розвідку – статтю Юрія Ганошенка "Альтернативна біографія в сучасній українській літературі як гра з пам'яттю та ідентичністю". Дивно – тому, що сучасна література дає колосальну кількість варіантів художнього осмислення проблем пам'яті й ідентичності саме у форматі "альтернативної" чи "фікційної" біографії. Досить згадати хоча б такі романи, як "Chatterton", "The Last Testament of Oscar Wilde" Пітера Акройда, "Nothing Like the Sun: A Story of Shakespeare's Love Life", "Napoleon Symphony: A Novel in Four Movements" Ентоні Бьорджеса, "Flaubert's Parrot", "Arthur & George" Дж. Барнса, "The Master of Petersburg", "Elizabeth Costello" Дж. М. Кутсі та ін.

Щодо статті Ю. Ганошенка, то феномен сучасної альтернативної біографії в українській літературі початку ХХІ століття проаналізовано в ній бездоганно. Автор переконливо демонструє, що цей специфічний жанр виступає сьогодні особливою експериментальною лабораторією з художнього вивчення проблем (само)ідентичності сучасної людини, сформованої процесами глобалізації та інформатизації. Подібно до того, як це відбувається в інших національних літературах, сучасна українська література відтворює розуміння ідентичності як гібридного і фрагментованого явища. При цьому художня біографія позбувається чіткої історичності, набуваючи рис варіативності. Вона стає метамодерністським продуктом індивідуальної постпам'яті, сповненої викривлень, альтернативних варіантів розгортання життєвих сюжетів. Реальна історична особистість із усіма складниками її соціального та свідомісного буття, згідно з висновком автора, "стає лише інтелектуальним приводом для розгортання тексту, певного роду маркером для конструювання моделей ідентичності, ігровим елементом між лакунарністю історичних магістралей і авторською концепцією реальності".

Звісно, з огляду на колосально розмаїтий спектр репрезентованої у монографії проблематики далеко не всі її аспекти змогли потрапити до книжки. Так, вельми перспективним було б дослідження досвіду освоєння іншопольного буття та його (досвіду) трансформації в художньому слові таких винятково значущих для парадигми "літератор-мігрант" фігур світової літератури, як Джозеф Конрад, Владімір Набоков, Йосип Бродський, зокрема й у форматі білінгвізму. Ще одним суттєвим вектором діяльності літераторів-інтелектуалів-мігрантів була їхня літературно-наукова діяльність, що включала в себе найновіші літературознавчі здобутки, але здійснювалася переважно на матеріалі рідної літератури і мала виразні відмінності від метропольної науки, як от у випадку Дмитра Чижевського, Григорія Грабовича, Юрія Лавріненка та ін. Цікаво було б також включити в контекст дослідження й феномен літературного пограниччя. Зокрема, в поле "еміграційної літератури" цілком підставно включати й таких західноукраїнських авторів міжвоєнної доби, як О. Бабій, Леся Верховинка, Р. Купчинський, Б. Лепкий, К. Поліщук. Ю. Ковалів слушно зауважував на складнощах, що виникають із такими письменниками, оскільки вони, перебуваючи у вигнанні, поверталися додому і навпаки, отож їх не просто віднести до еміграційних чи західноукраїнських.

Таким чином, колективна монографія "Літератор-інтелектуал у міграційних процесах: виклики для пам'яті та ідентичності" є новаторським комплексним науковим дослідженням, в якому виявляються різноманітні аспекти екзистенційного досвіду міграції. У праці застосовані новітні методологічні підходи й методи аналізу літературно-художніх текстів. Автори охопили творчість літераторів-мігрантів різних національностей, хоча природно, що їхня увага була переважно зосереджена на вітчизняному досвіді літературної міграції. Доцільна і багата жанрова палітра аналізованих текстів (різноманітні ліричні і прозові жанри, автобіографія, щоденники, листування, філософська й культурологічна есеїстика) дала змогу представити розмаїття художніх пошуків літераторів, що прагнули відтворити буття людини, втягнутої в складні й драматичні міграційні процеси. Тож маємо всі підстави вважати, що ця книжка буде корисною літературознавцям, культурологам, викладачам і студентам закладів вищої освіти, а також усім, хто цікавиться проблемами сучасного розвитку літератури і культури.